

UDK: 316.334.56(575.1)

Shuxrat TURDIKULOV,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi tadqiqotchisi, (PhD)
E-mail: txshuhrat65@mail.ru

Sots.fan.dok., professor Matibayev T.B. taqrizi asosida

KORRUPSIYANI SOTSIAL HODISA SIFATIDAGI TAHLILIGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Korrupsiya bizga uzoq davrlardan ma'lum bo'lgan hodisa bo'lib, dunyoning ayrim mamlakatlarida u odatiy hol sifatida qabul qilingan. Biroq, u XX asrning ikkinchi yarimida ijtimoiy hodisa sifatida tan olindi. Hozirgi davrga kelsak, u korrupsiyaga qiziqishning portlashi bilan tavsiflanadi. Korrupsiyaning tabiati, uning kelib chiqish sabablari va oqibatlari, korrupsiyaga qarshi kurash masalalari bugungi kunning eng muhim muhokama mavzularidan biridir. O'zbekistonda korrupsiya muammosining dolzarbligi va uning salbiy oqibatlarini cheklash bo'yicha bir qancha islohotlar olib borilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekistonda ushbu ijtimoiy hodisani turli yondashuvlar doirasida o'rganish imkoniyatlarini ko'rib chiqishdir. Maqolada jamiyatdagi korrupsiya, shuningdek, korrupsiyaning xususiy va davlat sohalarida o'rtasidagi chegarasi haqida so'z boradi va ularning o'zaro ta'siri muhokama qilinadi. Shuningdek korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirish sohasida bir qator tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Korrupsiya, poraxo'rlik, ta'magirlik belgilari, davlat boshqaruvi, murosasiz munosabat, qonun.

ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ В СФЕРЕ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Коррупция – явление, известное нам давно, а в некоторых странах мира оно воспринималось как нормальное явление. Однако во второй половине XX века оно было признано социальным явлением. Что касается нынешнего периода, то он характеризуется взрывом интереса к коррупции. Природа коррупции, ее причины и последствия, вопросы борьбы с коррупцией на сегодняшний день являются одной из важнейших тем обсуждения. В Узбекистане проводится ряд реформ, призванных ограничить остроту проблемы коррупции и ее негативных последствий. Цель данной статьи – рассмотреть возможности изучения этого социального явления в Узбекистане в рамках разных подходов. В статье рассматривается о коррупции в обществе, а также о границе между частной и государственной сферами коррупции и обсуждается их совместные воздействия. Также дается ряд рекомендаций в сфере повышения эффективности борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: Коррупция, взяточничество, признаки взяточничества, государственное управление, непримиримость, закон.

PUBLIC CONTROL IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE NEW UZBEKISTAN

Annotation

Corruption is a phenomenon that has been known to us for a long time, and in some countries of the world it was perceived as a normal phenomenon. However, in the second half of the twentieth century it was recognized as a social phenomenon. As for the current period, it is characterized by an explosion of interest in corruption. The nature of corruption, its causes and consequences, and issues of combating corruption are one of the most important topics of discussion today. A number of reforms are being carried out in Uzbekistan to limit the severity of the problem of corruption and its negative consequences. The purpose of this article is to consider the possibilities of studying this social phenomenon in Uzbekistan within the framework of different approaches. The article examines corruption in society, as well as the boundary between the private and public spheres of corruption, and discusses their combined impacts. A number of recommendations are also given in the area of increasing the effectiveness of the fight against corruption.

Key words: Corruption, bribery, signs of bribery, public administration, intransigence, law.

Kirish. Korrupsiyaning rivojlanishi ayniqsa o'tish davrida mavjud bo'lgan eng muhim buzg'unchi tizimli omillardan biridir. Korrupsiya iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni orqaga tortadi, davlatning siyosiy irodasini merkantil mansabdor shaxslarning tor guruh manfaatlariga bo'ysundiradi va o'zining barcha amaliyotlari bilan davlat boshqaruviga putur etkazadi, oddiy fuqarolarning hukumatga ishonchini yo'qotadi. Korrupsiya kriminologik, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy jihatlarni o'zida ifodalovchi tushunchadir. Shu sababli korrupsiyaga qarshi keng ko'lamli kurash olib borishda bu illatning barcha jihatlari va ulardan kelib chiqadigan salbiy oqibatlarni nazarda tutish talab etiladi.

Davlat boshqaruv organlaridagi korrupsiya – mansabdor shaxslarning o'z shaxsiy manfaatlarini qondirish yo'lidagi qonunga zid xatti-harakati natijasi bo'lib, u o'zining

ko'lami, uni sodir etishdagi ishtirokchi shaxslar yoki guruhlarining mavqei jihatidan umumiy jinoyatchilikdan farq qiladi. Xususan, jinoyatchilik jamiyatdagi qonunlarga itoat etmaydigan har qanday fuqaro tomonidan sodir etilishi mumkin, lekin korrupsiya asosan davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan sodir etilishi tufayli nihoyatda xatarli hisoblanadi. Eng achinarlisi shundaki, korrupsiyani sodir etayotgan shaxslar davlat xizmati tizimining boshqa sohalarida ishlayotgan mansabdor shaxslar bilan til birlashtirish orqali mamlakatni halokat yoqasiga olib boruvchi o'ta xavfli jinoyatlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida "Shu o'rinda biz uchun dolzarb muammo bo'lgan korrupsiya masalasiga

alohida to'xtalib o'tmoqchiman. O'tgan ikki yilda 5 mingga yaqin mansabdor korrupsiyaga doir jinoyatlar bo'yicha javobgarlikka tortildi. Lekin, ochiq aytilish kerak, bu – masalaning sababi bilan emas, oqibati bilan kurashish. Deputat va senatorlar, mahalliy kengashlar ham bong urib, aniq sohalarni tahlil qilib, korrupsiyani bartaraf etish bo'yicha faol bo'lishlari kerak emasmi? Har bir deputat o'zining okrugidagi budjet hisobidan bo'layotgan qurilishlar, yo'llarni, har oyda borib ko'rsa, buyurtmachi va pudratchidan sifatni talab qilsa, bilasizlarmi, ahvol qanday o'zgaradi? Buning uchun sizlarda yetarli vakolat ham, shijoat ham bor. Korrupsiyaga qarshi kurashish borasida alohida qonunlar qabul qilinib, huquqiy asoslar yaratildi. Endi amaliy ishlarni kuchaytirish kerak. Sun'iy monopoliyaga, yopiq sxemalarga, umuman korrupsiyaga imkon yaratadigan barcha bo'shliqlarga barham beriladi" deb ta'kidlab o'tgan edi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Transparency International xalqaro tashkilotining 2022 yil uchun Korrupsiyani qabul qilish indeksida O'zbekiston 180 ta mamlakat orasida 14 pog'ona yuqorilab, 126-o'rinni egalladi (2021 yilda 140-o'rin). Bu albatta Respublikamizda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha tizimli ravishda tashkil qilingan ijobiy ishlarning natijasidir.

«Ijtimoiy fikr» jamoatchilik Markazi tahlillariga ko'ra, mamlakatimizda korrupsiyani oldini olish va bartaraf etish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish maqsadida olib borilayotgan tegishli choratadbirlarga qaramay, poraho'rlik, tanish-bilishchilik, manfaatlar to'qnashuvi kabi korrupsiya illatlari davom etayotganligidan dalolat beradi.

Korrupsiya odamlar hayotini, mamlakatni boshqaradigan qadimiy ijtimoiy hodisalardan biridir. Shuning uchun qadimgi davrlardan beri odamlar korrupsiya sabablarini va uni cheklash yo'llarini topishga harakat qilmoqdalar. Xitoyning atqoli davlat arbobi, iqtisodchi, islohotchi Van Anshi (1021-1086) korrupsiya haqidagi asarlarida uning ikkita manbasi borligini qayd etgan: "yomon qonunlar" va "yomon odamlar". Yomon deb ataladiganlar odamlar o'zlariga tegishli bo'lmagan resurslarni boshqarish imkoniyatlariga ega bo'lsa, albatta usha yerda korrupsiya mavjud bo'ladi. Bunday resurslarga odatda davlat mulki, davlat buyurtmalari, imtiyozlar va budjet mablag'lari va boshqalar kiradi. Har qanday davlat xizmatchisi Konstitutsiyaga, qonunlarga, boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarga amal qilishi va ularga rioya qilishi shart bo'lsada, ularning ko'pchiligi berilgan imkoniyatlardan shaxsiy manfaatlar uchun foydalanishga moyil bo'ladi. Yomon qonunlar deganda, chiqarilgan qonunlar, farmonlar va qarorlarning ishlamasligi, bajarilmasligi yoki ushbu me'yoriy-huquqiy hujjatlarda chetlab o'tishi mumkin bo'lgan bo'shliklarning (lazeyka) mavjudligi tushuniladi [3].

XIV asr olimi Ibn Xaldun nafaqat ilmiy nazariya va sotsiologiyaning asoschisi, balki korrupsiyaning tergovchisi sifatida ham tanilgan. U korrupsiya tamoyillarini mansabdor shaxslarning dabdabali hayotga bo'lgan qiziqishida ko'rdi, o'z navbatida, dabdabali hayotga qiziqish korrupsiyaning kuchayishiga yordam beradi. Uning ta'kidlashicha, korrupsiya har qanday mamlakatda iqtisodiy qiyinchiliklarga olib keladi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Har qanday murakkab ijtimoiy hodisa singari, korrupsiya ham yagona ta'rifga ega emas. 2017 yil 3 yanvardan qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida korrupsiyaga shunday ta'rif berilgan: «korrupsiya – shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek, bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish» [5]. Sodaroq aytganda,

korrupsiya davlat idoralarida ishlovchi shaxslarning o'z amalidan foydalanib, shaxsiy manfaatlarini hamma narsadan ustun qo'yishlari, pora evaziga sotilishlari yoki sotib olinishlari, noqonuniy moddiy yoki nomoddiy boylik orttirishlaridir.

Davlat fuqarolik xizmatchisi qonunda (konstitutsiyada va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda) belgilangan maqsadlarga hamda jamiyat tomonidan tasdiqlangan madaniy-axloqiy me'yorlarga asoslanib qaror qabul qilishi shart. Bu maqsadlar mansabdor shaxsning aniq xatti-harakatlarida mujassamlangan g'arazli manfaatlar bilan almashtirilganda korrupsiya boshlanadi. Bu holat mansab mavqeini shaxsiy manfaat uchun suiiste'mol qilish kabi hodisani tavsiflash uchun yetarli. Korrupsiya asosan bir guruh shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Juda kamdan-kam hollarda, mansabdor shaxs davlat mulkini "o'zlashtirish" uchun boshqa shaxslarni aralashtirmay, yakka holda harakat qilib, o'z xizmat lavozimidan noqonuniy foyda ko'rishi mumkin.

Quyida "korrupsiya" atamasi bilan tavsiflangan holatlar bo'yicha bir nechta misollar keltiramiz.

1. Mansabdor shaxs davlat mablag'lari hisobidan o'zi uchun dacha qurganda, u yolg'iz harakat qilmaydi. Uni qo'llab-quvvatlashda ishtirok etgan boshqa shaxslarga ma'lum darajada qaram bo'lib qoladi. Ya'ni mansabdor shaxs jinoiy sheriklariga ham davlat mablag'larni o'zlashtirishda yo'l ochib beradi. Bu holat korrupsiyaning an'anaviy tushunchasiga yaqinroqdir, chunki u nafaqat bir shaxsni, balki qonunni buzishda birgalikda harakat qilgan shaxslarning butun guruhini qamrab oladi.

2. Qonun qabul qilish bo'yicha muayyan mansabdor shaxs, unga berilgan vakolatdan (masalan, litsenziya berish) foydalanib, ruxsat berishda sun'iy to'siqlar yaratib, mijozini pora berishga majbur qiladi. Bu holat ham korrupsiyaning an'anaviy tushunchasiga yaqinroqdir, chunki u pora berish va olishni o'z ichiga oladi.

3. Ayrim holatlarda korrupsiya deganda, mansabdor shaxsning noqonuniy qaror qabul qilishi ham tushuniladi. Bunda mansabdor shaxs ham, ikkinchi tomon ham noqonuniy foyda va afzalliklarga ega bo'ladi. Bu holatda har ikki tomon o'zaro kelishuv asosida harakat qilib, ijtimoiy normalarni buzadigan qaror qabul qilinadi.

4. Mansabdor shaxs shantaj orqali noqonuniy qaror qabul qilishga majburlanadigan holatlarni ham ko'rishimiz mumkin. Bu odatda mansabdor shaxsning yashirin jinoiy faoliligi haqida biladigan guruh yoki shaxs tomonidan bosim ostida sodir bo'ladi. Bu yerda mansabdor shaxs bitta foyda oladi - u fosh qilinmaydi.

Ya.I.Kuzminov o'zining "Korrupsiya to'g'risida tezislari" asarida "korrupsiya"ning ma'nosini, "Korrupsiya tor ma'noda mansabdor shaxslarning ma'lum bir moddiy mukofot evaziga o'z vazifalariga qasddan beparvolik qilishlari yoki bu majburiyatlarga zid harakat qilishlaridir" deb o'ziga xos tarzda tushuntirib berdi. Poraxo'rlikning korrupsiyadan farqi shundaki, mansabdor shaxs o'z vazifasini buzgani uchun emas, balki uni bajarish uchun pora oladi. Poraxo'rlik mansabdor shaxsning majburiyatlarining noaniqligi, davlatning ma'muriy va moliyaviy imkoniyatlarining tanqisligi (ko'pincha sun'iy ravishda yaratiladi) natijasida yuzaga keladi [6].

Tahlil va natijalar. Korrupsiya deganda davlat mansabdor shaxslari tomonidan fuqarolardan shaxsiy boyish maqsadida oladigan poralari tushuniladi. Lekin, korrupsiya munosabatlarining ishtirokchilari nafaqat davlat amaldorlari, balki, tijorat tashkilotlari menejerlari ham bo'lishi mumkin. Pora pul bilan emas, balki boshqa shaklda berilishi mumkin. Korrupsiya munosabatlarining tashabbuskorlari ayrim holatlarda tadbirkorlar ham bo'lishi mumkin. Mansab mavqeini suiiste'mol qilish shakllari juda xilma-xil bo'lganligi

sababli, korrupsiyaning har xil turlari turli mezonlarga ko'ra farqlanadi:

1. O'z mansab mavqeini suiisteomol qilish: davlat amaldorlari, tijorat tashkilotlari rahbarlari, siyosiy arboblari;

2. Korrupsiya munosabatlarining boshlanishi: mansabdor shaxs yoki mijoz tashabbusi bilan boshlanadi;

3. Pora beruvchi vazifasini bajarish: oddiy fuqaro, yuridik tashkilot yoki jinoiy guruh;

4. Korrupsiyadan olingan foyda shakli: naqd pul yoki xizmatlar almashinuvi;

5. Pora berishning asosiy maqsadlari: ma'lum bir ishni tezlashtirish, foyda ko'rish, mansabdor shaxsiga yaxshi ko'rinish yoki qilayotgan qonunga xilof ishlarini yashirish, jazodan qutilish va hokozo.;

6. Korrupsiyaga oid munosabatlarni markazlashtirish darajasi: markazlashtirilmagan korrupsiya (pora beruvchi o'z tashabbusi bilan harakat qiladi), markazlashtirilgan "pastdan yuqoriga" korrupsiya (pastki mansabdor shaxslar tomonidan olinadigan pora yuqori lavozimli shaxslar bilan bo'linadi), markazlashtirilgan "yuqoridan pastga" korrupsiya (yuqori mansabdor shaxslar tomonidan olinadigan pora qisman ularning qo'l ostidagilarga o'tadi yoki ularning ham pora olishlariga sharoit yaratiladi);

7. Korrupsiya munosabatlarining tarqalish darajasi: umumiy korrupsiya (davlat tashkilotlarining quyi va o'rta bo'g'inlarida keng tarqalgan), yuqori korrupsiya (yuqori mansabdor shaxslar va siyosatchilar orasida keng tarqalgan), xalqaro korrupsiya (jahon iqtisodiy munosabatlari sohasida tarqalgan);

8. Korrupsion aloqalarning muntazamlik darajasi: epizodik korrupsiya, tizimli korrupsiya.

M. Izotovning ta'kidlashicha, korrupsiya va korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning asosiy obyektiv sabablari quyidagilardan iborat:

- jamiyatdagi keskin ijtimoiy tabaqalanish;
- boyliklarni asosan jinoiy daromad manbalaridan to'plash, korrupsiyani rag'batlantirish;
- qonunga bo'ysunuvchi fuqarolarning ko'pchiligi uchun huquqlarning yo'qligi;
- aholi o'rtasida moddiy va ma'naviy ne'matlarni taqsimlashda ochiq-oydin adolatsizlik;
- ishlab chiqarishning keskin pasayishi va ish topishdagi qiyinchiliklarning kuchayishi;
- uyushgan va iqtisodiy jinoyatchilikka asoslangan "yashirin" iqtisodiyotning gullab-yashnashi;
- barcha darajadagi hokimiyat strukturasida "klanlashtirish" darajasining oshishi;
- hokimiyat va uyushgan jinoiy tuzilmalar rahbarlari o'rtasidagi yaqin aloqalar;
- muayyan lavozimlarga nomzodlarni tanlashda, qoida tariqasida, tajribasi, kasbiy mahorati va shaxsining axloqiy fazilatlaridan qat'i nazar, qarindosh-urug'chilik, nepotizm va boshqalarga asoslangan kadrlar siyosati [7].

Taxlillar shuni qo'rsatadiki, davlat boshqaruv organlaridagi korrupsiyaning sodir etilishi natijasida

iqtisodiyot sohasiga eng katta zarar yetkaziladi. Xalqaro ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra, dunyo mamlakatlarida korrupsiyaning sodir etilishi natijasida tovar va xizmatlarning bahosi har yili o'rtacha 5-15 foizga oshar ekan.

Masalan, AQSHda korrupsiya muammosi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, korrupsiyaga ketgan mablag'lar mamlakatda ishlab chiqarishni kengaytirishga sarflanganida 12 million kishi qo'shimcha ish o'rinlari bilan ta'minlanishi mumkinligi aniqlandi. Shuningdek, ishchi-xizmatchilarning o'rtacha daromadi 10 %ga oshgan, yalpi milliy mahsulotning o'rtacha yillik o'sishi qo'shimcha 5 %ga ortgan bo'lardi.

Xulosa va takliflar. Korrupsiya jamoat munosabatlari tizimidagi eng qadimiy hodisalardan biridir. Tabiiyki, tarixiy jarayon davomida bu hodisaning ko'rinishlari muttasil o'zgarib bordi, hamda siyosiy – iqtisodiy tartiblar murakkablashib borgani sari, yangi shakllarining namoyon bo'lishini ko'rish mumkin. Korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha turli xil ijtimoiy me'yorlar, rasmiy qonunchilik hujjatlari mavjud bo'lsa-da, ulardan chetga chiqish xolatining tez-tez uchrab turishi qoralangan lekin bu borada o'tkazilgan tadqiqotlar aslida davlat darajasida ham namoyon bo'lganligini ko'rsatadi.

Poraxo'rlik va korrupsiya o'zbek jamiyatining rivojlanishiga, xususan, demokratik yangilanish hamda modernizatsiyalash jarayoniga har jihatdan xalaqit bermoqda. Garchi bu masala uzoq yillardan beri ta'kidlanib, qo'lga tushgan amaldorlar televideniye va matbuotda namoyish etilganiga qaramasdan, oddiy fuqarolarning qon-qoniga singib ketgan feodalizm sarqitlari, tamagirlik, byurokratiya jamiyatimiz hayotidan yo'qolib ketmayapti.

Barcha sohadagi islohotlarning natijasiga salbiy ta'sir etmay qolmaydi. Jamiyatda adolatsizlik, tengsizlik va aholining noroziligiga olib keladi. Fuqarolarning huquqiy onggi hamda huquqiy madaniyatining yetarli darajada emasligi, o'z haq-huquqini himoya qila olmasligi, jamiyatda adolat mezonining buzilishini ko'paytirdi.

Davlat va jamiyatda inson ongi, dunyoqarashi bilan bog'liq muammolar tahlilidan kelib chiqsak, sobiq ittifoqdan meros qolgan korrupsiya illatiga qarshi kurashda hali ancha aziyat chekishga to'g'ri keladi. Sababi, diniy-madaniy, axloqiy-ma'naviy qadriyat, me'yorlar doirasidan sezilarli darajada uzozlashib, ijtimoiy jihatdan uzilish paydo bo'lgan hamda yuqoridan quyigacha qat'iy ishlaydigan iyerarxiya tizimi hali to'liq ishga tushmagan.

Bugungi kunda korrupsiyaning jadal rivojlanib ketishiga asosiy sabablardan biri, bu davlat idoralaridagi oylik ish haqqilarning kamligi va tashkilot idora xodimlari shu korrupsiya balosiga o'rganib qolishganligidir. Shuning uchun korrupsiya balosiga tubdan chek qo'yish maqsadida barcha shaxslarda korrupsiyaga nisbatan illat sifatida qarash, undan jirkanish va hech qachon uni qabul qilmaslik kabi bilim va malakani shakllantirish, unga qarshi milliy, ma'naviy, madaniy immunitetni shakllantirishimiz zarur va shart.

ADABIYOTLAR

1. Горта А. Минимизация коррупции: применение уроков литературы по предупреждению преступности. Москва. 1998. Том. 30.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi "Jamiyat va boshqaruv" jurnali. Toshkent. 2022. 4 (98).
3. Лапина З. Г. Политическая борьба в средневековом Китае (40-70-е годы XI в.). Москва. 1970.
4. В. Смирнов "ал-Мукаддима". Историко-философский ежегодник 2007. М.: Наука, 2008, стр.187-217.
5. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi to'g'risida qonuni O'RQ-419-son. – Toshkent. 2017.
6. Кузминов Я.И. "Тезисы о Коррупции". Москва. 2000. стр. 4-5
7. "Понятие коррупции: основные подходы. Журнал «Философия». Москва. 2004. Стр. 134.
8. Turdikulov Sh.X «Korrupsiyaga qarshi kurash jamiyat muammosi» Monografiya. –Toshkent: «Bilim va intellektual salohiyat», 2022.